

סדרה — האנארכיה היא זאת. בשיר אחר הוא מוסיף: משיח ויהדות שניהם מתו כבר, / משיח הדש הלך ובא / הסועל היהודי, קרבן הנבירים. / את דגל הדרוד כבר ישא! / ארלשטאט, שגדל ברוסיה הצארית, נמלט לארצות-הברית, שם כתב את שירו המהפכני.

ועקת-כאב נוראה. תרועת-הצוצרה פתאומית — מתוך הצוצרה בלי יד האוזות בה... כאשר התפוררה הכליטטרע הלך פרץ מארקיש לכרית-המועצות, ואילו אורי צבי גרינברג עלה לארץ ישראל, והמיר את היידיש בעברית. חבורה אחת של יוצרים ביידיש, היתה יונג

בלי יהודים אין עוד אלוהיה-יהודים... בן קלפטר יהודי בערת, מכל עין יהודית הרתה, ואנחנו בצלמנו-בדמותנו אותך אויבנו ועשיו / אין ארץ ואין עיר על סני תבל כולה / אלוהה לשם אתנו לא גלה. / כל גולגולת יהודי שנתרפקה — קרה / היא אלוהית מבווייט ושבורה...

אליציק ספר, מתאר את מה שנתאר אה ההשמדה: אך מה רבות העיירות-החרבות, נפרשות רבצות מאי-אדם. / אהבתי כי מיל תצאנה יחפות, / אהבתי השירים בשטותם

מרד ספרים

אודים מוצלים מאש

- בין ניכסי צאן-ברזל של הספרות והשירה כאידיש (ראה: השיר על העם היהודי שנהרג) שניתן להשיג כתבויות הספרים, מומלצים הספרים הבאים:
- משה בסוק, מיבחר שירת אידיש, הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- מרדכי ספר, משירת סופרי אידיש בברית-המועצות, הוצאת אל-ף.
- כתבי דויד ברגלסון, הוצאת ספריית-פעולים.
- סופרי אידיש בברית-המועצות, בית-הספרים הלאומי (פקסימילות).

הרוני מלכות

כשנת 1941 הקימו הסובייטים את הוות היהודי האנטיפאשיסטי, שבו פעלו רוב סופ ומשוררי היידיש בברית-המועצות, כדי לסי

סופר מרקיז / אין דרך-אך למילה המודפסת

לרוסים במלחמתם בנאצים. במהלך המלחמה התורה הרצויה, ובברית-המועצות התקיים ל מיני-ראנסאנס של תרבות היידיש, תהלי שהביא לחידוד הרגשת הייחוד הלאומי היהודי אחרי מלחמת-העולם השניה ניתן האון למסע חיסול תרבות היידיש בברית-המועצות בידי סטאלין. תחילה, במאמרי ביקורת והתקפ על יוצרי היידיש. אחר-כך, סגירת מוסדות המחקר והספרייות. בשנים 1948-1949 נאסרו מאות סופרים ופעילי תרבות יידיש בברית המועצות.

בחדש יולי 1952 התקיים במוסקבה מישהפטישאי לסופרי ומשוררי היידיש. מבין 25 נאשמים נידונו 24 למוות. הבולטים שבי הרוני-מלכות אלה היו: סרץ' לארקיש, דויד ברגלסון, לייב קוויטקו, דויד הוסשטיין, אליציק ספר ואחרים. דער ניסתר, מת קודם לבן בית-הכלא.

באחרונה הגיעה לידי המצבה הספרותית שפירסם בית הספרים הלאומי, לוכר הסופרים הרוני-מלכות. זהו תיק וכתוב פקסימיליון (העתקות הדפסה) של סיפרי הרוני-מלכות האלה. בנוסף המהדורות הראשונות בחלקם עם רישומים של מארק שאגאני ואחרים. התיק נחשב כעני אחד מנסחי-התרבות המרגשים ביותר שראו אור בארץ. זהו נכח המומלץ לכל בית, על אף מחירו היקר. היה היתה תרבות יידיש מרגשת ואינה עוד וכמאמר הסופר והמשורר חיים גראדנה, בשיר הסנה שאוכל: אני הסיטן על זכרונך יחיד, / ומרגיש על שפתי: לשוני היא נובלת; / מי ית ויבלתי לומר, כי אני הסנה / ובער באש שאינה מאכלת...

- סופרי יידיש בברית-המועצות: דוד ברגלסון / מעשה ביבל (ברלין 1929)
- יחזקאל דאברושין — פארנאכטאן (קייב 1917)
- שמואל הלקין — לידער (קייב 1922)
- דויד הופשטיין — סדוויאר (קייב 1922)
- פרץ מארקיש — די קופא (ורשה 1921)
- דער ניסתר — מעשהלעך (פטרוגראד 1917)
- שמואל פרוסוב — שער בלאך (מוסקבה 1922)
- איציק פפר — שפענער (קייב 1922)
- לייב קוויטקו — מוינלעך (ברלין 1922)
- אהרון קופניאוו — ווענט (קייב 1921)
- יצחק קופניס — אקסן (קייב 1923)
- הוצאת בית הספרים הלאומי ירושלים, מחיר הקופסה 3500 שקל.

המועצות, שם הוקם תיאטרון ממלכתי ביידיש, ובכתיבת מלכותים. ביידיש פירסמו גל חסרת-מקדים של יצירות מעולות, שלא נפלו נאיכותן מיצירות אחרות שנכתבו בברית-המועצות באותה תקופה ברוסית. הסובייטים ראו להקים גם מכוני מדע ומחקר לתרבות היידיש, שאותה ראו, ובצדק, כתרבות הפרולטריון היהודי. תיאטראות-היידיש הציגו בפני אולמות מלאים. אז דרך כוכבם של סופרים ומשוררים רבים. יוצרים צעירים אלה, האמינו בימי המהפכה הבולשביקית, שהמדינה הרוסית תאבד, עם שינוי המישטר, את הבעייה הלאומית היהודית.

יחד עם זאת, כאן המקום להעיר, שהיה אכסור כלשהו בשיגשושה של תרבות היידיש בברית-המועצות, אכסורד שלא תאם את הגדרות העם, שניסח סטאלין.

בשנות השלושים פירסם אברהם פרימאן ביידיש שני כרכים מתוך רומאן בשם 1919. דויד ברגלסון פירסם כמה רומאנים. אחד מהבולטים והמעולים שבסופרי היידיש בברית-המועצות היה פינחס (פינייה) בן מנחם-מנדל כהנוביץ, שקבע לעצמו את הכינוי הספרותי דער ניסתר (הניסתר). בשנים הראשונות של המאה, היה בנדחתו הספרותי של י. ל. פרץ.

החל כאביב 1920 עבר דער ניסתר להתגורר במוסקבה (ואף התגורר זמן קצר, ביחד עם מארק שאגל, בבית-יתומים יהודי בפרברי הבריה הסובייטית). הוא הפך, כבר בראשית שנות ה-30, סופר נרדף, שנחשב מיסטיקן וסימבוליסטן. במהלך שנות ה-30 פירסם בהמשכים את הרומן שלו בית משבר שהופיע לבסוף ב-1939 כמוסקבה, בהוצאת דער עמעט.

אגף אחר של אותו רנסאנס ספרותי של היידיש התחולל בארצות-הברית, שם חיו באותה עת לא מעט קוראי יידיש, והיתה מערכת מילת נפוצה.

ביצירת היידיש, שבין שתי מלחמות-העולם, מצויים כל אותם גורמים מהפכניים ספרותיים, שקשה למצוא אותם בספרות ובשירה העבריים, של אותה תקופה. היצירה העברית סיפקה אז את צרכיו של מיעוט בעם היהודי.

העיירה בערת

אחרי מלחמת-העולם הראשונה, בפסח 1919, התקיימה בקראקוב מסיבה בהשתתפות סופרי יידיש. את האווירה התרבותית ששררה במסיבה, שינה המשורר-מלחין מרדכי גבירטיג, שהוציא מכיסו חליל-ידועים החל מחלל את שיריו. כשסיים לחלל, החליט הנוכחים לפירסם ברפוט את שיריו ולייסד הוצאת-ספרים עממית, שכונתה דאס ביכעלע (הסיפרון). לאט-לאט עברו לחניו של גבירטיג לכמות היידיש הזעירות של וארשה, קראקוב, וילנא, לבוב ונירניוק. ב-1938, אחרי הפרעות בעיירה הפולנית פשיטיק, חיבר גבירטיג את שירו המפורסם 'ס'ברענט (העיירה בערת), שיר שבמשך זמן קצר הושר בתפוצות ישראל, ובתקופת השואה הושר בכל הגיטאות של מיוחד-אירופה. השיר היה מעין עיר החרוזה הביאלקית ביידיש. בשירו תיאר גבירטיג, בין השאר, את מסא האימה, העומד בשער עבור יהודי אירופה: אש, אש, סביב תבער. / כבר קרב היום המר / ובאש המתלקחת / נעלה בלתי יחד / ונתרד, בלאד קרב, / שרירי בתל שחרב. // האתם עומדים מנגד / למראה העיירה; / האתם עומדים מנגד / האש גוברת. // אש, אש, סביב תבער. / רק ידכם תעמד בצר. אם לבם תיקר העיירה — / מהדו — כבר התבערה, / ברמפם כבר האש, / לאל ידכם כי יש...

כל אותו פרולטריון יהודי בן יתר מעשרה מיליון רוברי יידיש, במיוחד-אירופה, שימש מטרה לכוח השטן ההיסטוראי ושלחיו. מכות-ההשמדה הנאצית הצליחה, במהלך ההשמדה, לקטוע כמעט סופית את הגזע התרבותי העבות של תרבות היידיש במיוחד אירופה, כדיברי שירו של דויד הוסשטיין, כשירו תחלובה:

הילכים אנתנו בראשוני מווייץ, / אנרשות מופעת, / במיצעד נאה, אמין, לודת ודי. — / צער-צעדו / על עמודי-הקוץ עוד מטלמל לו / אלוהים קדמן, / וטמול-אויוד עוד יתנסף לו / היגל האדום שבבעדי-הים — הילום על נתיב צעדו / ומבושים מעוררים — הילום על נתיב מות, / וריגון מצילתים — מלגשים תוד של צלל המה / באוויר המרתף, / למרומים את צעקתה זורקת / הצוצרה מזהבת...

שיר, המתאר את תוצאות חיסול יהדות מיוחד-אירופה ותרבותה, הוא שירו של יעקב גלאמזשטיין, בלי יהודים, הניפתה בתיאור:

ווילנע — שרייבער און מאלער גרופא יונגרווילנא (קבוצת סופרים וציירים וילנה הצעירה). חבורה זו התקבצה בשנת 1927 בביתו של המשורר ש. סאגלא (שלמה בעלים). חברי הקבוצה קראו זה לזה מיצירותיהם. בין ראשונה בלטי י. שטרן, י. זיפער, אברהם סוצקוב, חיים גראדנה ואחרים. בשנת 1934 הם פירסמו את בטאונם, שסימלו היה אילן מלבלב על רקע שער הכניסה לרובע היהודי של וילנה, כאשר ברקע נראים ארובות בתי-חרושת ושמש עולה. חלק מיוצרי יונג ווילנע היו קשורים למפלגות השמאל הרדיקאליות ברחוב היהודי.

רנסאנס

בין שתי מלחמות-העולם הגיעה היצירה ביידיש לשיא-כוחה. בשנת 1925 הוקם בוילנה יידישער וויסנשפאלעכר אינסטיטוט (מכון למדע יהודי). שהתפרסם כראשי-התיבות שלו איורא. במוסד זה ישבו מדענים יהודים ומסדר את כללי הדיקדוק והכתיב של מה שהיתה, שפת העם. מכס ווינרץ, פילולוג יידיש, הוציא לאור את געשיכטע פון דער יידישע שפראך — ארבעה כרכים עבי-כרס, ובהם כללי לשון וכתבי-היד-שמעיים.

שירת וספרות היידיש פרחו. בווארשה היתה אגרות סופרי ומשוררי היידיש, שמוכירה היה מלך ראיוויטש, שהצליח לכנס חלק מסיפורי עוללותיה כסיפור האוטוביוגרפי והמנומנטאלי ספר המעשיות של חיי שראה-אור גם בתירגום לעברית.

סופרים ומשוררים כאיציק מאנגר, חיים גראדנה, י. זינגר (אחיו של יצחק בשוויס-זינגר) ויצחק קצנלסון סיפקו שירה וספרות לקהל קוראים פוטנציאלי, שמיספרו עלה באותה עת על 11 מיליון קוראים

סופר ברגלסון / עניוים והוצאה להורג

— פי שלושה, בערך, מהקהל בכוח של הסופרים הישראלים, נכון לעכשו.

חלק מרנסאנס יצירתי זה היה בברית-המועצות. מלך ראוויטש, ספר המעשיות של חיי עברית: משה יונגמן; הוצאת החבורה האמריקאית ישראלית למרות; 564 עמודים (כריכה קשה).

כמותו היה גם המשורר יוסף בובשובר (1873-1915), שכתב כאחד משיריו, רבולוציה (מהפכה): הנני כוכב השבט, כשמש לזרח מתחלת, / הנני: ברזל של זעף, ברעם ואש מתחללת, / הנני: בלבת הלהט אשר על גבי הוולקנים, / הנני: כסער הבא מצפון ומחריב אוקיאנוסים.

אחד מגדולי שירה נדירה ונשכחת זו הוא מוריץ רונפלד (1862-1923), שהאנימאמין המעמדי שלו נצעק ככל אחת משורות שיריו: חילים אנו בצבא-החירות, / רגלנו בעוז הדרך בשורות, / באנו אנרשות לגאל מעבדות, / עולם ומלואו לפדות מצרית. / בהתלהבות אמת, ברוב כוח וחיל, / ככה נצעה לקראת תותחים, / לאורזים נהפוך השכתליל, / אנו חילים אמיצים ודוכים, / דורת על דורת מחסור סבלנו, / היינו בדמי כל הזמן כאבים, / ער מוות בצמיקה התגלגלנו, / הרעב הפילנו תמיד כזבובים, / נכרייה: נחיה, לא נמות! — / אישה נפילה על שבעים ובוטחים, / נעקצו מני שורש שילטון האלמות, / אנו חילים אמיצים ודוכים, / מוויינים בבלי-משחית חזקים, / לא עוד שמנו ייקרא, חלשים, / אם מארכס בראשנו, הלא נהי ענקים, / ואם לאסל אחינו, נגדיל מעשים.

מוריץ וינצ'בסקי (1856-1930) היה מהפכר-סוציאליסט יהודי, שנידון לא אחת למאסר וגירושים, ועבר בדרך-נדודיו בהרבה ארצות-אירופה. הוא היה מראשוני המארכסיסטים בתנועה הסוציאליסטית היהודית, למרות שהיה זמן שבו התקרב כמעט לאנארכיזם. אחרי המהפכה הבולשביקית הוזמן לברית-המועצות, והוצג כסאב של הסוציאליזם היהודי. בשיר רו צונוי האחרון, כתב וינצ'בסקי: למה לא בעד בורע תחתיו, / קרבן לענת ולשבול, / עם נשק ביד והדגל מונף — הה, ככה להדם ולשחל...

כשירו מארסילייזא, כתב כיה-השאר: גם אתה אזור עז, פועל ישראל, / הסר הרוק אבק-דורות, / תביר, תדע מי לך גואל, / מי ממן יסיר קשיי-אזרות, / גם בירושלים אם שלוט בעליהו, / יזמפו מיך היות רעים, / וגם נגד תצא בכל מלוא-האון, / ביאות לבד-השמנאים. / התארששו, בני עוני מר...

כנופיית כופרים

בפולין שאחרי מלחמת-העולם הראשונה נוסדה חבורת-משוררים שכונתה עצמה לעס-טערער כאליסטרע (כנופיית כופרים). חבורה זו הסעירה את שירת היידיש של תקופתה. עם הכריה נימנו סרץ' מארקיש, אורי צבי גרינברג, מלך ראיוויטש (אביו של הצעיר יוסל ברגנר) ואחרים.

משוררי כאליסטרע היו כהלים התרבותי, שבא עליהם במלחמת-העולם. הם הביאו לידיש ברומנית שירה רומנטית-לירית ביחד עם הועקה, הכפירה, הפיכחון והיחפנות, או כמאמר פרץ מארקיש: אין לנו דרך-ארץ לפני המילה המודפסת! היתה זו גידס-היהודית תוקפנית לאכספרסיוניזם המרכז-אירופי שאחרי מלחמת-העולם.

באחת מחבורות ביטאונם כאליסטרע, שימש כמוטו קטע משיר של מלשה ברודרזון: אנו, בחורים, אנו — כאליסטרע / שמחה מזומרת / אנו הילכים בדרך לאידועה, / בימים עמוקי מרה-שזורה / בלילות של מרוא — / דרך התחתים אל כוכבים... כסיפור ספר המעשיות של חיי, כתב על כאליסטרע המשורר מלך ראוויטש: כאליסטרע היתה צלידמים בלי אובייקט מוצק מאחוריה. האובייקט שלה לא שפח בי אם זמן. הבאליסטרע היתה הד